

Gömöri György

Marcus Aurelius: egy Kosztolányi vers európai háttérrel

Marcus Aurelius római császár (i.u.161-80) nehéz időkben uralkodott. Gyakran kellett háborúznia a barbárokkal, védenie a birodalom határait, ugyanakkor fenntartani a római állam nyugalalmát, javítani alattvalóinak helyzetén. Uralkodása mégis kevésbé érdekelné bennünket, ha nem maradtak volna fenn „Meditációi”, amelyek miatt az utókor őt a „filozófus-császár” nével jutalmazta és némileg idealizálta. Jóllehet sztoikus eszményei valóban kihatottak uralkodói viselkedésére - példaadó módon, amikor egyik háborúja folytatásához pénzre volt szüksége, nem sarcolta meg a birodalmat, hanem saját arany étkészletének elárverezéséből szedte össze a hadviseléshez szükséges pénzt. Nem ért vissza a hatalommal, nem lelte örömét az öldöklésben. Valószínűleg Pannonia területén halt meg, de ennek a ténynek csak a magyarok számára lehetett némi jelentősége. Viszont az ő alakja ihlette Kosztolányi Dezső egyik legszebb versét - mielőtt ezt elemeznénk, érdemes megnéznünk két korábban alkotó költő, a lengyel Mickiewicz és az orosz Merezkovszkij hasonló tárgyú verseit.

Az első olyan verset, amely Marcus Aureliust, illetve a császár emlékművét példaként említi, 1834-ben adta közre Adam Mickiewicz az „Ősök” (Dziady) c. drámájának harmadik részéhez csatolt „Függelék”-ében. Utóbbi versciklus, amelyben a Vlnóból 1824-ben orosz földre száműzött Mickiewicz itteni élményeit foglalja össze – ekkor már nyugati emigránként (1829-ben sikerült távoznia Oroszországból). Ennek a versciklusnak az egyik legérdekesebb darabja a három részből álló „Nagy Péter emlékműve”(Pomnik Piotra Wielkiego), amelyben két költő beszélget két szoborról a cár emlékműve előtt: egy orosz és egy lengyel. Vagyis maga Mickiewicz, és egy olyan alak, akit a lengyel költő két jó ismerőséből, a dekabrista Rylejevából és Puskinből gyúrt össze. Ez a fiktív orosz költő először elmondja a francia E. M. Falconet (1716-91) emlékművének a történetét, amit még Katalin cárnő állíttatott. Ennek talpatát, egyetlen óriási sziklatömböt, komoly nehézségek árán hozatták Finnországból. Falconet szobrával a nagyhatalmú, központosító, Oroszországot „porosz” mintára átalakító cárt kívánta megeleveníteni, akit a francia felvilágosodás írói (pl. Voltaire) nagy uralkodóként tiszteltek. A cár bronzlova mintegy elrugaszkozik gránit-talpatatáról, fenyegetően emelkedik az előtte eltörpülő emberek fölé. A versnek a cári emlékművet tárgyaló részéből csak négy sort idézünk, Bella István fordításában:

„Röpül a Cárok Cézárja,
A római tógás kancsuka-cár,
Egyből a kőre rúgtat paripája,
Főlágaskodik, patája rúg, kapál”
(Mickiewicz 2000:265)

Lengyel eredetiben az idézett sorok közül a második így hangzik: „*car knutowladny w todze Rzymianina*”. Szó szerint a „kancsuka-hatalmú” vagy „kancsukával-uralkodó”, római tógába bújt, római császárt színlelő cár. Ez a meghatározás azért fontos, mert a vers 32-56. sorai Péter cár ellenpéldáját, Marcus Aureliust dicsérik! A filozófus-császár nem szorul besúgók hadára és korbáccsal engedelmességre kényszerített népre, ő a Kapitóliumon őrzi a békét, népe nyugalalmát. Ezért Mickiewicz őt ezekkel a szavakkal méltatja: „Szép, szelíd, nemes a homloka Neki / Rajta a népüdv szent eszméje ragyog. / Nagy méltósággal jobbát úgy emeli, / Mintha megáldana minden alattvalót” (Mickiewicz 2000:266). De ami még ennél is fontosabb az emlékmű egésze szempontjából, a császár lova nyugodtan emeli jobb mellső lábát, vagyis baktat, nem siet, nem fenyeget senkit. A különbség a felágaskodó paripa és a lassan lépkedő ló között ugyanaz, mint a népet tárgyának tekintő, s így maga alá gyűrő önkényes uralkodó, illetve a „Nép Atyja”, a nép javát szolgáló császár között.

Mickiewicz versében nem Marcus Aurelius a főtéma, ő csupán kontrasztja Nagy Péternek. Akinek alakjához, illetve az orosz földön létesített önkényuralomhoz a vers visszatér, amennyiben a harmadik részben az orosz költő-narrátor rámutat az emblematisz Falconet-szobor rejtett értelmére. Itt „Falconet paripája átváltozik a zsarnokság megfagyott kaszkádjává” (Przybylski- Mickiewicz 2000:367). Mihelyt felsűt „a szabadság napja”, ez a jéggé fagyott vizesítés is felolvad - a nép ereje elsöpri a zsarnokságot.

Adam Mickiewicz, mint ahogy Kosztolányi Dezső is, Marcus Aurelius szobrát még a Kapitóliumon látta – az eredeti mű azóta bekerült a Kapitólium szépen modernizált múzeumába, annak egyik különtermében van felállítva. Lehetséges, hogy Kosztolányi ismerte ezt a verset? Magyarul nem, de német vagy francia fordításban ismerhette. Jóllehet, mint látni fogjuk, nála a kontraszt nem annyira a „zsarnokság-szabadság”, mint a „római (nyugati) civilizáció-keleti barbárság” ellentétpárjaként jelenik meg, más körülmények közt, más interpretációs mezőben.

Ami talán inkább arra mutat, hogy Kosztolányi valahol olvashatta Dimitri Merezkovszkij orosz költő és író 1892-ben írt versét Marcus Aureliusról. Ez a vers a szerző *Szimbolü, pjesznyi i poemü* c. kötetben jelent meg Szentpétervárt és tartalmaz egy egész római versciklust, ami Merezkovszkij egy évvel korábbi látogatása során íródott. Merezkovszkij (1865-1941) jellegzetes alakja az első világháború előtti kornak, amit egy nevezetes tanulmányában éppen ő úgy határozott meg, mint az orosz szimbolista költészet „ezüstkorát”. Ebben az időben a szocialista és más népmegváltó eszmék mellett az orosz értelmiség egy részének a figyelme az antikvitás, pontosabban a latin kultúra és a korai kereszténységgel harcoló hellenizmus felé fordult - ennek egyik fontos epizódját Merezkovszkij is megírta *Juliánus Apostata* című, magyarra is lefordított könyvében. Ez a mű 1894-ben jelent meg, tehát nem sokkal a szerző római látogatása után, és már jelzi azt az igényt, amit Szerb Antal később így fogalmaz meg vele kapcsolatban: „kereszténység és hellén szépség összeegyeztetéséről álmodik, amelyben kultúránk nagy antitézise szintézisben oldódnék fel” (Szerb 1958:874). Nem kívánok itt foglalkozni Merezkovszkij későbbi műveivel, csak megjegyzném, hogy magyar olvasói közé számíthatjuk Babitsot (Babits-Juhász-Kosztolányi 1959: 104) és alighanem Kosztolányit is, bár utóbbi sem levelezésében, sem naplójában nem említi az akkoriban meglehetősen divatos szerzőt. Viszont Kosztolányi egy Juhász Gyulának írt leveléből tudjuk, hogy 1904-ben drámát kezdett írni Juliánusról, amit valószínűleg sohasem fejezett be. Itt a kereszténység ellen forduló császárt Kosztolányi ezekkel a szavakkal jellemzi: „A nagy ember nem érti meg korát... A pogány vallás reformálása nem sikerül neki. Költő és nem uralkodó”(B-J-K 1959:69). Kosztolányi Nietzsche akarta jobban érteni, ezért foglalkozott a Juliánus-dráma tervével.

Merezkovszkij negyvennyolc soros „Mark Avreli” c. versében (amit különben már összehasonlítottak a Mickiewicz-verssel, lásd: Frajlich 2003:425-36) egyszerre látja példamutató és tragikus hősnak a filozófus-császárt. A vers így kezdődik (a saját filológiai fordításomban közlöm): „A századok, amelyek romba döntötték Rómát / Téged nem érintve, átrepültek / emlékműved fölött / ó, halhatatlan Marcus Aurelius!” (Merezkovszkij 1892:221). Néhány versszakkal később arról olvashatunk, miért érzi az orosz költő rokon léleknek a római uralkodót: „Nehéz században élt, mint mi / Lázadókkal folytatott harc napjaiban / Leszállni készülő sötétségben / És reménytelen szomorúságban” (Merezkovszkij:1892:222). E szomorúság oka az, hogy a császár tudta „az apák Rómája elpusztul”, tisztánlátásához pedig az segítette hozzá, hogy már nem hitt igazán az ősök istenében: „Minél kevésbé hitt az istenekben / annál inkább hitt az igazságban”. A vers szerkezete azért érdekes, mert az első két versszakban Merezkovszkij még a császárhoz beszél, de a harmadiktól már róla, vagyis a szobráról, de mintha múlt időben; a tizenegyedik versszakban aztán visszatér a jelen időbe, a magyarázattól a látványhoz: „Most itt áll, magányosan / A kék ég alatt / A Kapitóliumon, mint egy isten / És világos szemmel //A jövőbe, a messzeségbe néz”(Merezkovszkij 1892:222/223). A korábban említett „szomorúság” még egyszer visszatér az utolsó versszakban, mint „szpakojnaja pecsalj”(nyugodt bánat), aminek paradox ellentéte az utolsó sor „nyezemnaja blagoszty”-ja, vagyis a „földöntúli boldogság”. Merezkovszkij voltaképpen ünnepli Marcus Aureliust, egy kicsit úgy, ahogy Sokratest ünnepelték némely európai filozófusok - íme egy bölcs pogány, aki megelőzte korát. Mickiewicz-csel ellentétben nem hangsúlyozza a „népüdv” elvét, sőt a már idézett sorok egyikében „magányosnak” festi a császárt, akit a plebs aligha értett meg. Vagyis a „jó uralkodó” mítosza mellett kiemeli a sztoikus gondolkodás arisztokratizmusát, a filozófusnak a néptől való elkülönülését. De ez az ő szemében inkább érény, mint hátrány - Merezkovszkij hőse ez időben Nietzsche.

Akit egyébként Kosztolányi Dezső is nagyra tart (BJK1959:67), sőt 1904-ben még bizonyos fokig kiindulópontjának tekint a világ megértéséhez, bár Juhász Gyulának azt tanácsolja, olvassa Plátonnal együtt. És egy „nietzschei” hőst próbál megírni a hitehagyott Juliánusról tervezett drámájában. Utóbbi sohasem készült el, de a római-hellenisztikus téma szüntelen kísértette Kosztolányit. Egyik legjobb regényét, a *Nero, a véres költő*-t az első világháború után írta meg, és ennek az 1922-ben kiadott könyvnek az időtlen érénye az, amit Juhász Gyula egy magánlevelében így fogalmaz meg: „a múlt örök jelenné varázsolása” (BJK 1959:215). Bár Kosztolányi képes megeleveníteni a kora császárkori Rómát, cirkuszaival, gladiátoraival, korrupt udvarával, és dilettáns költő-császárával, a kritikusok észrevették, hogy a mű nemcsak Neroról szól, pontosabban, hogy a könyv Neroja „Szabó Dezső elég világos karikatúrája”(Kiss-[Sötér]1965:313), és hogy benne Kosztolányi „ítéletet mond a maga korának elvadult viszonyai, a társadalom felett is, amely nemcsak eltűri, hanem kitenyészti a despotikus örületet” (Kiss-[Sötér]1965:313). Vagyis a Nero-korban elzüllött keresztényüldöző Róma felidézése összekapcsolódik azzal a Magyarországgal, ahol Kun Bélák 1919-es vörös terrorjára egy aránytalanul erősebb és jóval kegyetlenebb fehérterror válaszol (Cartledge 2006:331), ahol a „kurzus” mindenkit, akinek köze van a szocialista vagy liberális eszmékhez, eleve hazaárulással vádol.

Kosztolányi „Marcus Aurelius” című verse hét évvel a *Nero* után íródott, egy konszolidáltabb Magyarországon, ahol – bár a szociális kérdések korántsem nyertek megoldást - már és még újra lehetett vitatkozni az esztétikához kapcsolódó világnézeti kérdésekről. Maga a vers, ami a *Nyugat* 1929. október elsejei számában jelent meg, keltezése szerint Rómában született, bár Kosztolányi Dezső ekkoriban nem járt az Örök Városban (Király 1986:397). Ez volt egyébként az az év, amikor XI. Pius konkordátumot kötött Mussolinivel és Vatikán állam független lett. De a magyar közvéleményt ennél az eseménynél jobban foglalkoztatta az Ady Endre körül kialakult, már több, mint egy éve dúló vita: a Makkai

Sándor erdélyi püspök *Magyar fa sorsa* c. könyvét követő Kosztolányi-esszé „Az írástudatlanok árulása. Különvélemény Ady Endréről”, ami még a „Toll” c. folyóirat 1927/11-es számában jelent meg, és élesen különbözött az Adyt akár „nemzeti” alapon, akár baloldali értékek mentén értékelő írásoktól. Kosztolányi lényegében kétségbe vonta Ady Endre nagyságát, „pamfletköltőként” marasztalva el az „Új versek” szerzőjét. Ez a „különvélemény” azért volt meghökkentő, mert megközelítésében eltért a magyar kritika addigi hagyományaitól - kizárólag esztétikai alapon próbálta elhelyezni a szenvedélyesen politizáló, de halála után különböző politikai célokra felhasználható Ady Endrét.

Az Ady-revizió ügyében játszott szerepe miatt Kosztolányit számos bíráló érte. Ugyanakkor „Marcus Aurelius” c. verse nem csupán a népszerűbbek közé tartozik, de már több kritikus észrevette, hogy azt Kosztolányi voltaképpen az Ady-vita lezárásaként írta meg. Kiss Ferenc szerint ez a vers a sokat támadott költő „kétségessé tett önérzetének demonstrációja” (Kiss 1979:501). Rámutat arra, hogy a versbeli és a valóságos Marcus Aurelius nem azonosak, hiszen a császárt mindig „a megbékélés szándéka vezette”, Kosztolányi viszont őt „negatív háttérrel emeli... piederesztálra” (Kiss 1979:503). Ugyanakkor Kiss nem szentel elég figyelmet annak, hogy ebben a versben Kosztolányi nem annyira Marcus Aureliushoz, mint inkább a szimbólumnak tekintett lovas szobrához intéz rendhagyó ódát.

A „Marcus Aurelius” anapesztusokban és daktilusokban írt 72 sorában Kosztolányi előbb a nap egy bizonyos szakában, naplemente előtt szembesül Marcus Aurelius lovas szobrával, majd párbeszédet folytat magával a császárral. Merezskovszkijhoz képest, aki csupán leírja (bár történelmi távlatba helyezve) magát a szobrot, a magyar költőnek sikerül „dinamizálnia” témáját. A vers színekkel kezdődik, az arany és vörös színekkel: „Sárgán hever itt a középkori Róma, / de lángol az alkony, / mint véres oroszlán” nem tudom, észrevette-e már valaki, hogy itt *vérről* és *aranyról* van szó, ami magyar olvasóban önkéntelen költői asszociációkat kelt. (Mint meg fogjuk látni, helyesen.) A második versszakban a császár „aranyzakállú”-nak van jellemezve, ami azt jelenti, hogy a lemenő nap sugarai rávetődnek a szoborra, s azt mintegy bearanyozzák. Ennek a szakasznak az utolsó sora adja meg a személyes élmény fiktív expozícióját: „s én állok előtted”.

Ezután a filozófus-császár jellemzését olvashatjuk mintegy tizenkilenc soron át. Ez jól mutatja Kosztolányi arisztokratizmusát, jóllehet a rangot a császárnak nem a társadalomban elfoglalt helye, hanem Marcus Aurelius „emberi nagysága” adja meg. Aminek háttere a „roppant pogányság / örök igazza” (igazsága). Ez a két sor már sejteti, hogy Kosztolányi idealizálja a sztoikus filozófiát – a kereszténység rovására! Mitől „örök” a latinitás igazsága? Mint később látni fogjuk, itt ugyanarról a „heroikus pesszimizmus”-ról van szó, amelyik Nietzsche írásait is jellemzi. De ez abból derül ki igazán, amit a „Marcus Aurelius” költője a vers 31-51. soraiban mond, ahol már túl vagyunk a császár erényeinek leírásán és maga a költő beszél önmagáról.

Egyelőre megtudjuk, mivel szemben lehet példakép a „Meditáció” szerzője: „Nem kancsal apostol, / nem zagyva keletnek elmebetegje” olvassuk a következő versszakban. A Magyar Értelmező Kéziszótár szerint az „apostol” szó meghatározása, ha azt nem Jézus tanítványaira vonatkoztatjuk, „valamely nemes eszmének, ügynek lelkes hirdetője” (MÉK 1972:48). Kézenfekvő, hogy a kortársak egy része a jelzősített főnév hallatán rögtön a szovjet kommunizmus igeihirdetőire gondolt. De a messianizmusnak Magyarországon voltak nem-bolsevik képviselői is: például Ady Endre, aki a demokratikus szocialista eszmékben kereste a magyar nemzeti megváltást: „Ezerszer Messiások / A magyar Messiások”. Csak nem Adyra gondolt Kosztolányi, amikor leírta a „kancsal apostol” kifejezést?

A továbbiakban ez az olvasatunk erősödik. Marcus Aurelius azért lehet „főnséges írótlár”, mert sztoikus és realista, továbbá, mert nem hisz a megváltásban, illetve az istenekben. Az „értelem égő / lámpájával kezében” megy meghalni. Éppen ezért amíg él, minden szavának, mondatának nagy a felelőssége. A 31. sortól Kosztolányi részletezi, mit és kit nem tud elfogadni „semmi, ami barbár / nem kell soha nékem, semmi, ami bárgyú”. De ezután az arisztokratikus, vagy csak racionalista kijelentés után még tovább megy: „Nem kellene nekik se, kik titkon az éggel / rádióval beszélnek, a jócska, a bonczok”- itt nem csak a miszticizmus híveiről és a szentekről, de gyanítom, általában a vallási kultuszok művelőiről, a papokról és prófétákról van szó. Megerősíti ezt, amit egy magánlevelében ír Komlós Aladárnak 1929. szeptember 19-i keltezéssel: „A latin műveltségen oly világnézetet értek, mely távol áll a zsidó-keresztény misztikától, a bibliától, mely számomra mindig idegen volt” (Kosztolányi 1996:585). Ez az idegenség látszik a „ferde vajákos” illetve „csürhe silányok” megbélyegzésében, akik „csalva, csalatva egy jelre lehullnak” - a „jelre lehullás” ismerős a Bibliából, amikor egy vízió hatására a zsidó Saulból Pál apostol lesz. A személyiség autonómiájának kinyilvánítása a költő által a messianisztikus világnézetek elvetését jelenti, legyenek azok bal- vagy jobboldali mázzal bevonva. Kosztolányi egyként irtózik a bolsevizmustól, a baloldali messianizmustól és a radikális jobboldali demagógiától. Király István ezt észreveszi és rámutat az emlékmű előtt álló egyén és a Vezér, vagy Messiás előtt „leboruló” tömeg kontrasztjára (Király 1986:398).

És a többi közt Kosztolányi ezért jelent be különvéleményt Ady Endréről. Az Ady-reviziót megnyitó szövegének figyelmes olvasásából kitűnik, amit legkevésbé szeret Adyban, az a költő (Kosztolányi szerint felületes) messianizmusa. Ady folyton a Holnapot szólólongatja, egyfajta Holnap-mítosz bűvöletében él - de nem tudni mitől lenne a Holnap jobb a Mánál, illetve a Tegnapnál. Kosztolányi szerint a huszadik században már nem nagyon lehet politikai költészetet

művelni - ha tartalmaz ez a költészet, akkor „művészileg lapos és unalmas”, ha meg csak általánosságban beszélünk céljainkról, akkor az jelszavassá, retorikus üresjáratúvá válik. Mi tagadás, Adynak számos olyan verse van, amelyik taszít modoros, ködös szimbolizmusával. Mégsem lehet politikai költészetét sommásan „olcsó, híg dudaszó”-ként jellemezni, ahogy azt közvetve Kosztolányi teszi a „Marcus Aurelius” 53. sorában. Itt az önmeghatározás kényszere igazságtalanságra készíti a különben jó ítéletű költőt.

A vers 52-72. soraiban a magyar költő már bizonyos értelemben azonosul példaképével. Nem egy, ha kell, több szerepet is játszik, vállalja az igazmondásért járó támadásokat: „s járok mosolyogva, / tanulva a túrést, / a hosszú alázat gögös erényét, / szenvedve a mocskot, rejtve riadtan /rongyokra szakított, császári palástom”. Az utolsó versszakban a „limeszekben” őrködő, tehát bizonyos „pannon öntudattal” rendelkező (Kiss 1979:506) Kosztolányi még egyszer hitet tesz az antikvitás, s benne a filozófus-császár eszméi mellett, ezért végződik a vers ezekkel a szavakkal: „Jaj, / hadd emelem föl mégegyszer a szívem / testvéri szivedhez, / Marcus Aurelius”. Ebben a versben a bronzfejű cézár szobra életre kel, maga a császár úgy jelenik meg, mint a heroikus pesszimizmus korán felülemelkedő hőse, aki egyszerre lehet a *homo aestheticus* példaképe és megértő beszélgetőpartnere. Azé a Kosztolányi Dezsőé, aki ebben a versében hátat fordít a tömegmegváltó valláspótlékoknak csakúgy, mint a magyar partikularizmusnak, és veretes retorikával vallja: „dél és nyugat között csapong az én lelkem, / mindig szabadabban”.

Idézett művek jegyzéke:

Babits-Juhász-Kosztolányi (BJK) 1959: *Babits-Juhász-Kosztolányi levelezése*, szerk. Bella György, Akadémiai Kiadó - Az MTA Irodalomtörténeti Intézete, Bp., (Új Magyar Múzeum, 3.)

Cartledge 2006: Bryan Cartledge, *The Will to Survive. A History of Hungary*, Timewell Press, London

Frajlich 2003: Anna Frajlich „The Contradictions of the Northern Pilgrim. Dmitri Merezhkovsky”, T. Soldatenko-E. Waagemans (szerk.) *For East is East. Liber Amicorum. Wojciech Skalmowski*, Orientalia Louvaniensia Analecta, Louvain, 2003, 425-36

Király 1986: Király István, *Kosztolányi. Vita és vallomás*, Szépirodalmi, Bp.

Kiss-[Sőtér] 1965: Kiss Ferenc tanulmánya Sőtér István (szerk.) *A magyar irodalom története, V.*, Akadémiai Kiadó, Bp. kötetében

Kiss 1979: Kiss Ferenc, *Az érett Kosztolányi*, Akadémiai kiadó, Bp.

Kosztolányi 1996: Kosztolányi Dezső, *Levelek-Naplók*, Osiris, Bp.

MÉK: 1972, *Magyar Értelmező Kéziszótár*, Akadémiai, Bp.

Merezhkovszkij 1892: Dimitri Merezhkovszkij, *Szimbolü, pjeszni i poemü*, St Petersburg

Mickiewicz 2000: Adam Mickiewicz, *Ősök*, ford. Bella István, Beza BT, Bp.

Pryzbylski-Mickiewicz 2000: Ryszard Pryzbylski, „A babiloni fogság”, ford. Pálfalvi Lajos, Mickiewicz, *Ősök* c. művében, Beza BT, Bp.

Szerb 1958: Szerb Antal, *A világirodalom története*, 2. kiadás, Bibliotheca, Bp.